

5. Rozmístění a koncentrace obyvatel

Současná podoba rozmístění obyvatelstva na území České republiky je výsledkem dlouhodobého vývoje. Významný vliv ve vývoji měly historické události související s poválečným odsunem obyvatel německé národnosti z pohraničních oblastí po skončení druhé světové války. Výsledkem toho došlo nejen k výraznému poklesu celkového počtu obyvatel, ale také k nerovnoměrnému rozmístění obyvatel na našem území po roce 1945.

Při následném dosídlování pohraničí byly preferovány zejména města a pánevní oblasti. Koncentrace obyvatel byla soustředěna do oblastí těžkého průmyslu, nejvíce patrné v Podkrušnohoří a ostravsko-karvinské oblasti. Zvyšoval se také počet obyvatel při slovenských hranicích. Naopak zpomalovalo tempo růstu Prahy. Suburbanizační tendence, které byly v předválečném období patrné na růstu pražského zázemí, byly v 50. letech výrazně utlumeny, v 60. letech se dokonce počet obyvatel v zázemí hlavního města snížil (myšleno území okolních obvodů obcí s rozšířenou působností, dále ORP).

Zásadní změny, které přinesla 90. léta 20. století, se projeví v řadě socioekonomických charakteristik značným prohloubením regionálních rozdílů. Změny v rozmístění obyvatelstva však byly spíše sporadické. Za jednu z hlavních příčin relativní stability rozmístění obyvatelstva v 90. letech lze označit obecně nízkou migrační aktivitu českého obyvatelstva. Ta byla způsobena například velmi rozšířeným bydlením ve vlastním domě nebo bytě. Dalším důvodem byly nepochybně problémy na trhu s byty (nízká koupěschopnost obyvatel, omezená dosažitelnost hypoték, regulované nájemné). Finanční nedostupnost bytů ve velkých městech přispěla v tomto období mimo jiné k vyšší atraktivitě malých obcí.

5.1 Vývoj rozmístění obyvatelstva po roce 2000

Pro analýzu vývoje rozmístění a koncentrace obyvatelstva ČR po roce 2000 je potřeba připomenout změnu metodiky sledování bydliště u sčítaných osob. Zatímco ve všech sčítáních do roku 2001 bylo pracováno s trvalým (registrovaným) pobytem, tak při sčítání v roce 2011 a 2021 již bylo primárně zjišťováno místo obvyklého pobytu každé osoby.

Mobilita obyvatelstva se v prvním desetiletí 21. století výrazně zvýšila ve srovnání s 90. léty 20. století, kdy byla jedna z nejnižších za posledních několik dekád. Lze předpokládat, že většina obyvatel v době sčítání v roce 2001 žila v místě svého trvalého bydliště, které tak korespondovalo s místem obvyklého bydliště. V období mezi sčítáními v letech 2001 a 2011 začalo docházet ke zvýšené mobilitě obyvatelstva, trvalý pobyt tak již u mnoha osob nekorespondoval se skutečným stavem.

Od roku 2002 začalo výrazně růst migrační saldo, které bylo v předchozích letech v záporných číslech, svého vrcholu dosáhlo v roce 2007. Společně s migračním saldem rostl od roku 2002 také přirozený přírůstek, jehož vývoj do značné míry korespondoval s vývojem migračního salda. V pozorovaném období mezi sčítáními 2001 a 2011 byl tak prokazatelně obnoven populační růst Česka. Společně s těmito demografickými procesy se také zdatelně zvýšila dynamika změn, kdy se zrychlily zejména suburbanizační procesy. Za hlavní příčiny těchto změn lze označit opožděnou reakci obyvatelstva na vývoj regionálních rozdílů v ekonomice v 90. letech, dále zlepšení situace na trhu s byty a také zvyšování počtu cizinců, kteří po příchodu do země představovali migračně aktivní složku i z pohledu vnitřního stěhování.

V intercenzálním období 2001–2011 se nejvýrazněji zvýšil počet obyvatel Středočeského kraje a Prahy, přičemž v první polovině (do roku 2005) byl tento nárůst zapříčiněn kladnou migrační bilancí, v následujících letech i přirozenou měnou. Nárůst počtu obyvatel byl rovněž v dalších pěti krajích (Plzeňský, Jihomoravský, Liberecký, Pardubický a Jihočeský kraj), ovšem ve srovnání s vývojem ve středočeském prostoru byl o poznání méně intenzivní. Ve zbylých sedmi krajích se počet obyvatel snížil, zdaleka nejvýrazněji v kraji Moravskoslezském, který měl po celé období záporné migrační saldo a s výjimkou let 2007 a 2008 zde byl vždy zaznamenán i přirozený úbytek obyvatel (ten se ale na celkovém úbytku podílel menší mírou než migrace).

Tab. 5.1 Obyvatelstvo krajů v období 2001–2021

Kraj	2001		2011		2021		Přírůstek mezi sčítáními (%)	
	abs.	v %	abs.	v %	abs.	v %	2001–2011	2011–2021
Česká republika	10 230 060	100,0	10 436 560	100,0	10 524 167	100,0	2,0	0,8
Hl. m. Praha	1 169 106	11,4	1 268 796	12,2	1 301 432	12,4	8,5	2,6
Středočeský	1 122 473	11,0	1 289 211	12,4	1 415 463	13,4	14,9	9,8
Jihočeský	625 267	6,1	628 336	6,0	631 803	6,0	0,5	0,6
Plzeňský	550 688	5,4	570 401	5,5	581 436	5,5	3,6	1,9
Karlovarský	304 307	3,0	295 561	2,8	279 103	2,7	-2,9	-5,6
Ústecký	820 255	8,0	808 995	7,8	789 098	7,5	-1,4	-2,5
Liberecký	428 184	4,2	432 439	4,1	435 220	4,1	1,0	0,6
Královéhradecký	550 724	5,4	547 916	5,2	538 303	5,1	-0,5	-1,8
Pardubický	508 281	5,0	511 627	4,9	510 037	4,8	0,7	-0,3
Vysočina	512 143	5,0	505 565	4,8	497 661	4,7	-1,3	-1,6
Jihomoravský	1 134 779	11,1	1 163 505	11,1	1 197 651	11,4	2,5	2,9
Olomoucký	643 824	6,3	628 428	6,0	619 788	5,9	-2,4	-1,4
Zlínský	595 010	5,8	579 944	5,6	564 331	5,4	-2,5	-2,7
Moravskoslezský	1 265 019	12,4	1 205 836	11,6	1 162 841	11,0	-4,7	-3,6

Pozn.: SLDB 2001 podle trvalého (registrovaného) pobytu, SLDB 2011 a 2021 podle obvyklého pobytu

Ve sledovaném období 2011–2021 byla situace velmi podobná. Počet obvykle bydlících obyvatel se nejvýrazněji zvyšoval ve Středočeském kraji, v absolutním vyjádření o více než 125 tisíc. Tempo mírného populačního růstu bylo také v dalších pěti krajích (Jihomoravský kraj, Hl. m. Praha, Plzeňský, Jihočeský a Liberecký kraj). V Pardubickém kraji tentokrát došlo za posledních deset let k nepatrnému poklesu obvykle bydlících obyvatel. V dalších krajích byl zaznamenán velmi podobný vývoj jako v předchozím období mezi dvěma sčítáními. Za zmínku však stojí pokračující odliv obyvatelstva z Karlovarského kraje – v relativním vyjádření největší v rámci ČR (5,6 %).

Počet obyvatel se mezi sčítáními 2011 a 2021 zvýšil celkem v 78 správních obvodech ORP (a v Praze). V tomto období se ještě více zvýšil význam pražského metropolitního areálu, v jehož důsledku rostl ve sledovaném období (absolutně i relativně) počet obyvatel téměř všech správních obvodů ORP ve Středočeském kraji, resp. v širším zázemí hlavního města (ORP Říčany, Brandýs nad Labem-Stará Boleslav, Černošice, Lysá nad Labem, Beroun, Český Brod). Další významnou oblast populačního růstu představovalo Brno a jeho zázemí, především pak oblast na jih od města. Relativně nejvyšší změna počtu obvykle bydlících obyvatel byla v SO ORP Šlapanice, Pohořelice, Slavkov u Brna a Židlochovice.

Pokles počtu obyvatel v období 2011–2021 byl zaznamenán ve 127 správních obvodech ORP. Výraznější snížení počtu obyvatel nastalo především na východě území. Za sledované období byl relativně nejvyšší celkový úbytek ve správním obvodu ORP Karviná. Pokles počtu obvykle bydlících obyvatel byl také v dalších regionech Moravskoslezského kraje. Za zmínku stojí především záporná bilance ve správních obvodech ORP Havířov, Rýmařov nebo Bruntál. V sousedním Olomouckém kraji měl nejvyšší odliv obyvatelstva správní obvod ORP Jeseník. Od roku 2011 zaznamenaly značný úbytek obyvatelstva také oblasti v Karlovarském kraji. Mezi deset nejztrátovějších správních obvodů v celé republice se tak dostaly správní obvody ORP Ostrov a Kraslice. Početně ztrátovými regiony dále byly mimo jiné správní obvody ORP Broumov v Královéhradeckém kraji, ORP Pacov v Kraji Vysočina a správní obvod ORP Králíky, který leží v Pardubickém kraji.

Tab. 5.2 Správní obvody ORP s nejvyššími přírůstky, resp. úbytky obyvatelstva

Kraj	SO ORP	Počet obyvatel			Kraj	SO ORP	Počet obyvatel		
		2011	2021	Přírůstek (%)			2011	2021	Úbytek (%)
Středočeský	Říčany	60 107	77 258	28,5	Moravskoslezský	Karviná	68 024	59 144	-13,1
Středočeský	Brandýs n. L. - St. Boleslav	97 039	120 219	23,9	Moravskoslezský	Haviřov	91 092	83 249	-8,6
Středočeský	Černošice	131 231	161 593	23,1	Olomoucký	Jeseník	38 779	35 471	-8,5
Středočeský	Lysá nad L.	23 555	28 417	20,6	Moravskoslezský	Rýmařov	15 500	14 193	-8,4
Středočeský	Beroun	57 228	67 908	18,7	Královéhradecký	Broumov	16 312	14 947	-8,4
Středočeský	Český Brod	19 303	22 669	17,4	Karlovarský	Ostrov	29 315	26 865	-8,4
Jihomoravský	Šlapanice	63 070	71 643	13,6	Moravskoslezský	Bruntál	36 924	34 198	-7,4
Jihomoravský	Pohořelice	13 167	14 730	11,9	Karlovarský	Kraslice	13 155	12 211	-7,2
Jihomoravský	Slavkov u Brna	21 658	24 199	11,7	Vysočina	Pacov	9 756	9 083	-6,9
Jihomoravský	Židlochovice	30 088	33 566	11,6	Pardubický	Králíky	8 712	8 114	-6,9

5.2 Nejvýznamnější oblasti populačního růstu

Za hlavní centra populačního růstu lze označit především dva metropolitní areály: pražský a brněnský (vymezené jako centrální město a správní obvody ORP v jejich nejbližším okolí). Dominantním procesem byla suburbanizace, která postupně na přelomu nového tisíciletí nabírala na intenzitě (zejména v případě Prahy). Samotná suburbanizace byla zprvu doprovázena úbytkem obyvatelstva centrální části měst (jednalo se především o stěhování z center měst do zázemí), přičemž úbytek ve městech byl větší než přírůstek v zázemích. V průběhu následujících let postupně začalo růst obyvatelstvo celých areálů, nejprve pražského, s odstupem několika let i brněnského areálu (v mezidobí rovněž plzeňského).

Počet obyvatel v zázemí Prahy se za posledních deset let zvyšoval s výrazně vyšší intenzitou než v jiných částech republiky. V ORP Říčany došlo k nárůstu o 28,5 % za posledních deset let, v absolutním počtu byl celkový přírůstek vyšší o více než 17 tisíc obyvatel. Od hlavního města severně situovaný správní obvod ORP Brandýs nad Labem–Stará Boleslav zaznamenal nárůst o 23 tisíc obyvatel (tzn. přírůstek téměř 24 %). O více než 30 tisíc obyvatel dokonce vzrostl počet v sousedícím správním obvodu ORP Černošice (tzn. přírůstek o zhruba 23 %). Dohromady v těchto sousedících administrativních jednotkách v okolí hlavního města přibylo v intercenzálním období 2011–2021 zhruba 70 tisíc obyvatel. V zázemí ostatních měst nebyl nárůst zdaleka tak vysoký.

Mezi největší metropolitní oblasti v Česku patří také brněnská aglomerace. V bezprostřední blízkosti druhého největšího města Česka byly zaznamenány nejvyšší přírůstky obyvatel (přírůstek vyšší než 10 %) ve správních obvodech ORP Šlapanice, Pohořelice, Slavkov u Brna a Židlochovice. V těchto čtyřech oblastech se počet obyvatel zvýšil o více než 16 tisíc. Také v dalších regionech (tj. správní obvod ORP Tišnov, Rosice a Kuřim) v širším zámezí Brna se počet obyvatel zvýšil, a to o více než 6 %.

5.3 Hlavní depopulační oblasti

Nejvyšší úbytek obyvatelstva v období 2011–2021 nejvíce postihl tři oblasti: Severozápad, Karvinsko, oblast při severozápadní hranici Olomouckého a Moravskoslezského kraje.

Oblast na severozápadě území s vysokým úbytkem obyvatel zahrnovala značnou část Karlovarského kraje (značný úbytek byl hlavně ve správním obvodu ORP Sokolov, Karlovy Vary, Ostrov a Kraslice), a také regiony v kraji Ústeckém (ORP Most, Litvínov, Bílina). Těchto sedm vyjmenovaných správních

obvodů ztratilo více než 20,5 tisíce obyvatel. Příchod cizinců do těchto oblastí pouze nepatrně zmírňoval propad v počtu obyvatel.

V základních rysech byla podobná situace na Karvinsku, případně Ostravsku. Pro přehled lze uvést, že na území správních obvodů ORP Karviná, Havířov a Orlová klesl počet obyvatel téměř o 20 tisíc. Hlavním důvodem je opět vnitřní migrace obyvatelstva. Mezi nejvýznamnější cíle stěhování tamějších obyvatel patřila Praha, případně Olomouc nebo Brno, a dále některé regiony v dojížďkové vzdálenosti od Ostravy, např. ORP Frýdek-Místek, Frýdlant nad Ostravicí či Hlučín.

Značný pokles počtu obyvatel byl dále zaznamenán v oblasti severní části Moravy, konkrétně na hranici Olomouckého a Moravskoslezského kraje. Ve sledovaném období klesl počet obyvatel ve správních obvodech ORP Šumperk, Jeseník (Olomoucký kraj), Bruntál, Krnov a Rýmařov (Moravskoslezský kraj) o více než 13 tisíc. Odliv obyvatelstva z těchto oblastí byl za posledních dvacet let velký.

5.4 Sídelní struktura

Při Sčítání 2021 bylo území republiky rozděleno do 6 258 obcí (včetně čtyř vojenských újezdů – Boletice, Březina, Hradiště a Libavá), což bylo o sedm obcí více než při SLDB 2011. Průměrná populační velikost obce činila 1 682 obyvatel. Více než polovina obyvatel Česka se koncentrovala v obcích nad 10 tisíc obyvatel. Největším městem dle počtu obyvatel byla Praha (1,3 mil.), dále pak Brno (398 tis.), Ostrava (282 tis.), Plzeň (174 tis.), Olomouc (106 tis.) a Liberec (104 tis.).

Specifická je zejména sídelní struktura Moravskoslezského kraje. V mezikrajském srovnání zde bylo vůbec nejmenší zastoupení obcí do tisíce obyvatel. V této velikostní kategorii žilo pouze 6,3 % obyvatel kraje, nejméně v rámci republiky. Na druhou stranu více než 60 % obyvatel mělo obvyklý pobyt v obcích nad 10 tisíc obyvatel, nepatrně více měl pouze Ústecký kraj.

Značně rozdrobenou sídelní strukturou je charakteristický Kraj Vysočina. Mezi všemi kraji zde byla zaznamenána jednoznačně nejmenší průměrná velikost obce. Dalšími regiony s vysokým zastoupením malých obcí jsou kraje Jihočeský, Královéhradecký, Pardubický a Plzeňský. Zejména Jihočeský kraj vynikal velmi malým podílem středních měst, v Plzeňském kraji bylo jen velmi málo měst nad 20 tisíc obyvatel. Zlínský kraj zase vynikal vysokým podílem větších venkovských obcí kolem tisíce obyvatel, Karlovarský a Ústecký kraj vysokým podílem středně velkých měst (10–20 tisíc obyvatel).

Tab. 5.3 Velikost obcí v krajích České republiky

Kraj	Počet obcí	Počet obyvatel	Průměrná velikost	Podíl obcí do 1 000 obyv.		Podíl obcí nad 10 000 obyv.	
				na počtu obcí	na počtu obyv.	na počtu obcí	na počtu obyv.
Česká republika	6 258	10 524 167	1 682	76,2	17,1	2,0	50,9
Hl. m. Praha	1	1 301 432	x	-	-	100,0	100,0
Středočeský	1 144	1 415 463	1 237	75,7	24,7	1,7	29,9
Jihočeský	624	631 803	1 013	83,3	24,3	1,1	35,2
Plzeňský	501	581 436	1 161	80,8	21,3	1,2	40,9
Karlovarský	134	279 103	2 083	68,7	14,3	5,2	54,2
Ústecký	354	789 098	2 229	73,2	14,1	4,8	62,4
Liberecký	215	435 220	2 024	70,7	15,6	2,3	48,2
Královéhradecký	448	538 303	1 202	82,6	25,5	1,8	38,1
Pardubický	451	510 037	1 131	81,8	27,1	1,3	33,0
Vysočina	704	497 661	707	90,6	35,4	1,0	33,3
Jihomoravský	673	1 197 651	1 780	70,6	17,4	1,5	45,5
Olomoucký	402	619 788	1 542	70,1	19,5	2,2	44,3
Zlínský	307	564 331	1 838	65,1	18,3	2,9	41,3
Moravskoslezský	300	1 162 841	3 876	47,0	6,3	5,0	61,9

